

The Commentary of the Word by Multiple Meaning of “Naas” (People) in the Verses of Noble Quran Based on the Theory of the Example of Regulatory Multiple Meanings

A'zam Farjani¹ \ Maryam Muhammadyari² \ Mujtaba Biglari³

1. Assistant Professor of Theology department of Razi University, Kermanshah, Iran (Responsible Author). a.farjani@razi.ac.ir

2. Master of Quran and Hadith, Razi University, Kermanshah, Iran. maryam.mohammadyari.71@gmail.com

3. Assistant Professor of Theology Department of Razi University, Kermanshah, Iran. m.b1339@gmail.com

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article Date of receive: 2024/5/16 Date of revision: 2024/11/18 Date of acceptance: 2024/11/27	Understanding the meanings of each word in the Quran, helps to know the goal of the verses of Quran, better. “Naas” derived from “A.N.S” and in the most of the books “Wojuh wa Nazaar” (the aspects and the similitudes), has been mentioned as polysemy word, by 19 aspects. Because of the relationship among these 19 meanings, could know the “Naas”, as multiple meaning word- not mutual in word-. The regular polysemy example, is from the new models of cognitive linguistic that, some linguist like Tyler and Evans, have been used it, about different multiple meaning words like: prepositions and sometime the verbs and step by step, completed the criteria of this theory. To make conformity between the polysemy of the word “Naas” with the regular multiple meaning example, help to understand the relations of 19 meaning of “Naas” and certainly said that “Naas”, is not “mutual word”. By using of criteria of regular polysemy example, the meaning of prototype and distinguished ones of “Naas”, have been clear. In addition to it, the Context of the verses and the opinion of the commentators, show that, among the 13 aspects of “Naas”, the clear semantic line like “the congregation or a group of people” has been seen which it be called in cognitive polysemy example as prototype concept. Six other aspects of the word “Naas”, returned to “single and special ones” that, most of the linguistic experts, not only changed meaning, but knew it as limited meaning of general meaning.
Keywords	The commentary of “Naas”, linguistic commentary, aspects and the similitudes, multiple, regular polysemy example.
Cite this article:	Farjani, A'zam, Maryam Muhammadyari & Mujtaba Biglari (2025). The Commentary of the Word by Multiple Meaning of “Naas” (People) in the Verses of Noble Quran Based on the Theory of the Example of Regulatory Multiple Meanings. <i>Scientific Journal Commentary Studies</i> . 60 (4). 153-176. DOI: https://doi.org/10.22034/15.60.145
DOI:	https://doi.org/10.22034/15.60.145
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

Knowing the different meaning of each word in the Quran, helps to understand the aim of Allah better. “Naas” is from the root “A.N.S” and in most of the books of “Wojuh and Nazaer”, has been mentioned as a polysemy word, by 19 meanings. The science of “Wojuh and Nazaer”, deals with the words by polysemy. If, it could be to make relations among the meanings of a word, it will be called polysemy and if not, it will be called mutual word. About the word “Naas”, because of the relation among these 19 meanings, could name “Naas” in the Quran, as polysemy, not mutual word.

Methodology

For knowing the relation among the meanings of the word “Naas” in the Quran, it used from the regular polysemy example. This method, is from the modern methods of cognitive linguistic that some linguists like Tyler and Evans, haven been used it, regarding to the different polysemy words like prepositions and sometime the verbs, and gradually completed the criterion of this theory.

Discussion

There is a disagreement, about the root of the word “Naas”; they know it, from the root “N.W.S”, “N.S.Y” and “A.N.S”. as well, the word “A.N.S”, is common among several languages like: Hebrew, Akkadian, various dialects of Aramaic, Palmyrene (Palmyrian), Mandaean, Sabaean (south Yemen), Assyrian, Syriac, Nabataean and Abyssinian. In these languages are near to the Arabic, it has been used commonly in the meaning of friendship and familiarity. Therefore, regarding to the historic meaning and etymology of the word “Naas”, it seems to be among the different meanings, the oldest and first meaning that was in agreement with the first criterion of Tyler and Evans, to be, human or the same sentence “everything that the friendship happens by it”. Then, it could be mentioned as the first meaning or prototype. The derivations of the word “Ens” (A.N.S), by a usage near 338 times, is from the all-purpose word of Quran. Among the names derived from the root “Ens”, as well the word “Naas” by 241 usages in whole Quran, has been used more than other words. We found in the Quran, 19 distinguished semantic aspects for “Naas” in the book “Wojuh and Nazaer”. We found by helping through regular polysemy example criteria that, Quranic prototype for “Naas”, is “a group of people” or congregation (of them) that, three semantic branches has been extended from it. Sometimes, “sympathetic” (of the same mind) of people, and sometime “a group of the people of a city or land” and sometime, in a limited and special form, “only one person” that, has been presented in the Quran of the word “Naas”.

Conclusion

By comparing the polysemy word of “Naas” with the regular polysemy example, it could be understood the relation of 19 meanings of “Naas”, and certainly declared that, “Naas” is not a “mutual word”. By using of the criteria of regular polysemy example, the prototype meaning and distinguished meaning became clear. In addition to that, the context of the verses and the view of the commentators, show that, among the 13 aspects of the word “Naas”, it seems a clear semantic line like “a congregation and group of people” that it be called prototype concept, in the cognitive polysemy example. The six other aspects of the word “Naas”, returned to “unique and special individuals” that, most

of the word processors, knew them not only the changed meaning but the limited meaning of general meaning.

Sources

- Aalusi, Mahmud (1994). *Ruh al-Ma'aani fi Tafsir al-Qoran al-'Azim (The Spirit of the Meanings in the Commentary of the Great Quran)*. Beirut: Daar al-Kotob al-'Elmiah. (In Arabic)
- Abu Hilal 'Askari, Hasan Ibn 'Abdollah (2007). *Al-Wojuh wa al-Nazaaer (The Aspects and the Similitudes)*. Cairo-Egypt: Al-Theqafah al-Diniyah Library. (In Arabic)
- Afraashi, Aazita and Sayyed Sajjad Saamett Jowkandan (2014). Chand Ma'naaeie Nezaam-Mand baa ruykardi Shenaakhti, Tahlile Chand-Ma'naaeie Fe'le “Shenidan” dar zabaane Faarsi (Rigular Polysemy by Cognitive Approach, Analysis of Polysemy of Sensetive verb “to Listen” in the Persian Language). *Literary Studies*. 8 (4). 29-60. (In Persian)
- 'Abdol-Baqi, Muhammad Foad (2010). *Al-Mo'jam al-Mofahras le-Alfaz al-Qoran al-Karim (The Indexed Dictionary for the Words of the Noble Quran)*. Qom: Zhekan. (In Arabic)
- 'Abdol-'Aal Salem morem (1996). *Al-Moshtarak al-Lafzi fi al-Heql al-Qorani (The Mutual Word in the Quranic Realm)*. Beirut: Al-Resalah Institute. (In Arabic)
- Azhari, Muhammad ibn Ahmad (2000). *Tahzib al-Loghah (The Purification of the Vocabulary)*. Beirut: Daar Ehyaa al-Torath al-Arabi. (In Araic)
- Baamshaadi, Paarsa and Javaad Baamshadi and Shaadi Ansarian (2016). Barresie Ma'naaeie se Harfe Ezaafe “wal”, “Ta” and Ara” dar Kordie Gurani az Didgahe Shenaakhti (The Semantic Examination of Three Letters “Wal”, “ta” and “ara” in Gurani Kurdish from the Cognitive View Point). *Linguistic Queries*; 7 (3). 59-80. (In Arabic)
- Bakhshi, Hamid (2019). *Tahlile Chand-Ma'naaeie Fe'le “Ofaadan”, dar Zabaane Faarsi “Ruykardi Ma'na-Shenaasie Shenaakhti” (The Analysis of Polysemy of The Verb “Falling”, in the Persian Language “a Cognitive Semantics Approach”)*. Master's Thesis; Supervisor: Sayyed Muhammad Radhi-Nezhaad; Muhaqqeq Ardebily University. (In Persian)
- Baydhavi, 'Abdollah ibn 'Omar (1997). *Anvaar al-Tanzil wa Asraar al-Tavil (The Lights of the Revelation and the Secrets of the Interpretation)*. Beirut: Daar Ehyaa al-Torath al-Arabi. (In Arabic)
- Damghani, Husain ibn Muhammad (1983). *Al-Vojuh wa al-Nazaaer fi al-Qoran al-Karim aw Qamus al-Qoran (The Aspects and Similitudes in the Noble Quran or the Quran Dictionary)*. Beirut: Daar al-'Elm lel-Malaaeen. (In Arabic)
- Daneshvar Kashkuli, Marjaan and Muhammad 'Amu-Zadeh and Hadaaeq Redhaaei (2016). Ab'aade Ma'naaeie Makaane Waazhe “”Zeir” bar Asaase Modele Chand-Ma'naaeie Qaaedemand (The Semantic Dimensions of the Place the Word “Under” Based on the Regular Polysemy Method). *Linguistic Queries*. 7 (3). 415-443. (In Persian)
- Dehqan, Mas'ud and Behnaz Afshari (2018). Barresie Karbordei-Ma'naaeie “Ara” dar Kordia z Didgahe Shenakhti (The Applicable-Semantic Examination of “ara” in

- Kordish from the Cognitive Approach). *Language and Linguistics*; 14 (1). 147-165. (In Persian)
- Ebrahim Anis (1979); *Delalatol-Alfaaz (The Indications of the Words)*. Cairo-Egypt: Al-Anjlo al-Mesreih Library. (IN Arabic)
  - Evans, v., & Green, m. (2006). *cognitive linguistics: an introduction*. Edinburgh: Edinburgh university press.
  - Evans, Vyvyan & Tyler Andrea (2005). Applying Cognitive Linguistics to Pedagogical Grammar: The English Prepositions of Verticality. *Revista Brasileira de Linguística Aplicada, Volume: 5*, Issue: 2.
  - Farahidi, Khalil ibn Ahmad (no date). *Kitab al-‘Ayn (The Book al-“Ayn)*; Beirut: Daar and al-Hilal Library. (In Arabic)
  - Faydh Kashani, Muhammad Muhsin (1994). *Tafsir Al-Safi (The Purer Commentary)*. Tehran: Al-Sadr. (In Arabic)
  - Fuladvand, Muhammad Mahdi (1994). *Tajomah Qoran al-karim (The Translation of the Noble Quran)*. Tehran: Dar al-Qoran al-Karim. (In Persian)
  - Gandomkar, Raheleh (2013). Mo’arrefi wa Naqde Wivian Ivanez, Wazheha Chegune Ma’na Midahand: Mafahime Wazhegani, Olguhaye Shenakhti wa Sakhtare Ma’na (Introducing and Critique of Vyvyan Evans, Hwo the Words mean: Lexical concepts, Cognitive Models and Meaning Structure). *Comparative Linguistics Researche*; 3 (6). 189-195. (In Persian)
  - Hakim Termezi (1969). *Tahsil Nazaaer al-Qoran (Gaining the Similitude “words” of Quran)*. no place: no name. (In Arabic)
  - Hayri Nayshaburi, Esma’eil ibn Ahmad (2011). *Wojuh al-Qoran (The Aspects of the Quran)*. Masjjad: Foundation of Islamic Researches of Aastan Qods Razavi. (In Arabic)
  - Ibn ‘Atiah, ‘Abdol-Haq ibn Ghaleb (1991). *Al-Moharra al-Wajiz fi Tafsir al-Kitab al-‘Aziz (The Summary Written in the Commentary of the Noble Book)*. Beirut: Daar al-Kotob al-‘Elmiah. (In Arabic)
  - Ibn Jawzi, ‘Abdorrahman (1986). *Nazhatol-A’yon al-Nawaazer fi ‘Elm al-Wojuh wa al-Nazaaer (The Circulation of the Eyes in the Science of Wojuh and Nazaaer “the Aspects and the Similitudes”)*. Beirut: Al-Resalah Institute. (In Arabic)
  - Ibn Kathir, Esma’eil ibn ‘Amr (1998). *Tafsir al-Qoran al-‘Azim (The Commentary of the Great Quran)*. Beirut: Daar al-Kotob al-‘Elmiah. (In Arabic)
  - Jawhari, Esma’eil ibn Hamaad (1990). *Al-Sehaah (The Correct ones)*. Beirut: Daar al-‘Elm lel-Malaaeen. (In Arabic)
  - Kamaloddin, Hazem Ali (2008). *Mo’jam Mofradat al-Moshtarak al-sami fi al-Loghah al-‘Arabiah (The Doctionary of Sami Mutual words in the Arabic Language)*. Cairo-Egypt: al-Adab Library. (In Arabic)
  - Khaanzadeh, Ma’sumeh and Husain Razavian (2014). Chand-Ma’naaeie Harfe Edhaafe “be” dar Zabaane Farsi baa Ruykarde Ma’na-Shenasie Shenakhti (Polysemy of the Preposition “B” in the Persian Language by Cognitive Semantics Approach). *The Studies of Language and Dialects of West of Iran*; 2. (3). 57-79. (In Persian)
  - Khaazen, ‘Alaaoddin Ali ibn Muhammad (1994). *Lobabot-Tavil fi Ma’aani al-*

- Tanzil (The Cores of the Interpretation in the Meanings of the Revelation)*. Beirut: Daar al-Kotob al-‘Elmiah. (In Arabic)
- Makki ibn Abi-Talib, Abu Muhammad (2008). *Al-Hedayah ela Bolugh al-Nehayah fi ‘Elm Ma’aani al-Qoran wa Tafsireh wa Ahkameh wa Jomal men Fonun ‘Olumeh (The Guidance toward Achieving to the End in the science of the Meaning of the Quran, its Commentary and its Rules and a Sentences of techniques of its Sciences)*. Cairo-Egypt: Sharjah University. (In Arabic)
  - Mashkur, Muhammad Javad (1978). *Farhange Tatbiquie ‘Arabi baa Zabanhayeh Sami wa Irani (Comparative Arabic Culture with the Semitic and Iranian Language)*. Tehran: Foundation of Iran Culture. (In Persian)
  - Meshkin Faam, Batul and A’zam Dehqani (2018). Barresie Shenakhtie Shabake Ma’naeie Harfe “Thomma” dar Qoran al-Karim (The Cognitive Examination of Semantic Network of The Letter “Thomma” In the Noble Quran). *Linguistics Researches of Quran*; 7 (3). 1-16. (In Persian)
  - Meybodi, Ahmad ibn Abi-As’ad (1992). *Kashfol-Asrar wa ‘Oddatol-Abrar (The Discovery of the Secrets and the Tools of the Righteous ones)*. Tehran: Amir Kabir. (In Arabic)
  - Al-Monajjad, Muhammad Nuroddin (1999). *Al-Eshterak al-Lafzi fi al-Qoran al-Karim bayn al-Nazariyyah wa al-Tatbiq (The Mutual Word in the Noble Quran Between the Theory and Adaptation)*. Damascus-Syria: Daar al-Fikr. (In Arabic)
  - Moqatel ibn Solaiman (2006). *Al-Wojuh wa al-Nazaaer fi al-Qoran al-‘Azim (The Aspects and the Similitudes in the Great Quran)*. Dubai-UAE: The Center of Jom’ah al-Maajed for the Culture and Inheritance. (In Arabic)
  - Nili Pur, Maryam and ‘Alireza Qaemi Nia and Sha’ban Nosrati (2016). Karbaste Nazarieh Pish-Nemuneh wa Shabakeh Sho’aaei dar Ma’na-Shenasie Shenakhtie Taqva dar Qoran (Usage of The Prototype Theory and the Radial Network in the Cognitive Semantics of “Taqwa” -Piety- in the Quran). *The Mind*. 17 (2). 93-118. (In Persian)
  - Qarashi, Sayyed Ali Akbar (1998). *Tafsir Ahsan al-Hadith (The Commentary of the Best Speech)*. Tehran: Be’that Foundation. (In Persian)
  - Qortobi, Muhammad ibn Ahmad (1995). *Al-Jame’ le-Ahkam al-Qoran (The Comprehensive for the Rules of Quran)*. Tehran: Naser Khosro. (In Arabic)
  - Rasekh-Mahand, Muhammad (2003). *Daramadi bar Zaban-Shenasie Shenakhti: Nazarehha wa Mafahim (An Introduction on Cognitive Linguistics: The Theories and the Concepts)*. Tehran: Samt. (In Persian)
  - Razi, Abol-Fotuh Husain ibn Ali (1987). *Rawdhol-Jenaan wa Rawhol-Jenaan (The Gardens of Paradises and the Spirit of Paradises)*. Mashhad: Foundation of Islamic Researches of Aastaan Qods Radhawi. (In Persian)
  - Sadeqi Tehrani, Muhammad (1986). *Al-Forqan fi Tafsir al-Qoran bel-Qoran (The Criterion in the Commentary of the Quran by Quran)*. Qom: Islamic Culture. (In Arabic)
  - Samarqandi, Muhammad ibn Ahmad (no date). *Tafsir al-Samaqandi al-Mosamma Bahrol-‘Olum (The Commentary of Samarqandi named as the Sea of the Sciences)*. no place. (In Arabic)
  - Sameerah T. Saeed (2018). *The Polysemy of Khilāl: A Cognitive Approach. International Journal of English Linguistics*. Vol. 8, No. 3. Canadian Center of Science and Education.

- Sharifi, Lala (2009). Ruykardi Shenakhti be Yek Fe'le Chand-Ma'nyaye Farsi (A Cognitive Approach to a Persian Polysemy Verb. *The New ones of Cognitive Sciences; 11* (3); 1-11. (In Persian)
- Suyuti, Jalaloddin (2000). *AL-Etqan fi 'Olum al-Qoran (The Firmness in the Sciences of Quran)*. Beirut: Daar al-Kitab al-'Arabi. (In Arabic)
- Tabarsi, Fadhl ibn Hasan (1993). *Majma' al-Bayan le 'Olum al-Qoran (The Collection of the Expression for the Sciences of Quran)*. Tehran: naser Khosro. (In Arabic)
- Tabatabaei, Sayyed Muhammad Husain (1996). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qoran (The Criterion in the Commentary of Quran)*. Qom: Islamic Publication Office. (In Arabic)
- Teflisi, Habish ibn Ebrahim (1981). *Wojuh Qoran (The Aspects of Quran)*. Tehran: Quran Foundation. (In Persian)
- Tusi, Muhammad ibn Hasan (no date). *Al-Tebyan fi Tafsir al-Qoran (The Explanation in the Commentary of the Quran)*. Beirut: Daar Ehyaa al-Torath al-Arabi. (In Arabic)
- Tyler, Andrea & Vyvyan Evans (2003). *Reconsidering Prepositional Polysemy Network: The Case of Over*. In: B. Nerlich, Z. Todd, V. Herman & D. D. Clark (Eds.), *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*, (pp. 159-95). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Yahya ibn Salam (1979). *Al-Tasarif le-Tafsir al-Qoran mem-ma Eshtabahat asmaahu wa Tasarrafat Ma'aaniheh (The Declensions in the Commentary of Quran from what, its Names Became Doubtful and its Meanings Conjugated)*. Tunisia: Tunisian Company for Distribution. (In Arabic)
- Zabidi, Muhammad ibn Muhammad (1994). *Taj al-'Arus men Jawaher al-Qaamus (The Crown of the Bride from the Jewelry of the Qaamus)*. Beirut: Daar al-Fikr. (In Arabic)
- Zamakhshari, Mahmud (1986). *Al-Kashshaf 'an al-Haqaeq Ghavamedh al-Tanzil (The Most Discoverer from the Facts of the Ambiguities of the Revelation)*. Beirut: Daar al-Kitab al-'Arabi. (In Arabic)

تفسير كلمة «الناس» المتعددة المعاني في آيات القرآن الكريم علي أساس نظرية نموذج تعدد المعاني للمدخل الواحد

اعظم فرجامي^١ / مريم محمدياري^٢ / مجتبي بيگلري^٣

١. أستاذة مساعدة في قسم الإلهيات، جامعة رازي، کرمانشاه، ایران (الكاتب المسؤول).

a.farjami@razi.ac.ir

٢. خريجة ماجستير في علوم القرآن والحديث، جامعة رازي، کرمانشاه، ایران.

maryam.mohammadyari.71@gmail.com

٣. أستاذ مساعد في قسم الإلهيات، جامعة رازي، کرمانشاه، ایران.

m.b1339@gmail.com

معلومات المادة	ملخص البحث
نوع المقال: بحث	معرفة المعاني المختلفة لكل كلمة في القرآن الكريم تساعد في فهم المقاصد القرآنية بشكل أفضل. فكل كلمة «ناس» مشتقة من الجذر «أنس» وقد ذكرت في معظم كتب الأوجه والنظائر بوصفها كلمة متعددة المعاني تحتوي على ١٩ وجهًا. وبسبب الترابط بين هذه المعاني الـ (١٩)، يمكن اعتبار كلمة «ناس» في القرآن متعددة المعاني وليست لفظًا مشتركًا. ونموذج تعدد المعاني للمدخل الواحد هو من النماذج الحديثة في علم اللغة المعرفي، حيث طبقه عدة لغويين مثل تايلر وإيفانز على كلمات متعددة المعاني مختلفة كحروف الجر وأحيانًا الأفعال، وأكملوا معاييرهم خطوة بخطوة. وعليه فتطبيق تعددية معنى كلمة «ناس» وفق هذا النموذج يساعد على فهم علاقات المعاني الـ (١٩) ويؤكد بشكل قاطع أن «ناس» ليست لفظًا مشتركًا. وباستخدام معايير نموذج تعدد المعاني، تم تحديد المعنى الأولي (المفهوم النموذجي) والمعاني المتميزة لكلمة «ناس». إضافة إلى ذلك، يوضح سياق الآيات وآراء المفسرين وجود خط معنوي واضح بين ١٣ وجهًا من معاني كلمة «ناس» يتمثل في مفهوم «الجماعة ومجموعة من البشر»، وهو ما يُطلق عليه في نموذج التعددية المعرفية اسم «المفهوم النموذجي». أما الوجوه الستة الأخرى لكلمة «ناس» فترجع إلى «أفراد منفردين ومخصوصين»، وقد اعتبر معظم اللغويين أن هذه الوجوه ليست تغييرًا في المعنى، بل تخصيصًا للمعنى العام.
تاريخ الإستلام: ١٤٤٥/١١/٧	
تاريخ المراجعة: ١٤٤٦/٥/١٦	
تاريخ القبول: ١٤٤٦/٥/٢٥	
الألفاظ المفتاحية	تفسير «ناس»، التفسير اللغوي، الأوجه والنظائر، التعددية المعنوية، نموذج تعدد المعاني للمدخل الواحد.
الاقتباس:	فرجامي، اعظم، مريم محمدياري و مجتبي بيگلري (١٤٤٦). تفسير كلمة «الناس» المتعددة المعاني في آيات القرآن الكريم على أساس نظرية نموذج تعدد المعاني للمدخل الواحد. مجلة دراسات تفسيرية. ١٥ (٤). ١٧٦ - ١٥٣.
رمز DOI:	DOI: https://doi.org/10.22034/15.60.145
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، ایران.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشریه علمی مطالعات تفسیری

سال ۱۵، زمستان ۱۴۰۳، شماره ۶۰

تفسیر واژه چندمعنایی «ناس» در آیات قرآن کریم براساس نظریه الگوی چندمعنایی قاعده‌مند

اعظم فرجامی^۱ / مریم محمدیاری^۲ / مجتبی بیگلری^۳

۱. استادیار گروه الهیات، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول).

a.farjami@razi.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

maryam.mohammadyari.71@gmail.com

۳. استادیار گروه الهیات، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

m.b1339@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی (۱۷۶ - ۱۵۳) تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۲/۲۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۸/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۷	شناخت معانی مختلف هر واژه در قرآن، به درک بهتر مقصود آیات قرآن کمک می‌کند. «ناس» از ریشه «ن-س» است و در بیشتر کتاب‌های وجوه و نظائر، به‌عنوان یک واژه چندمعنایی، با ۱۹ وجه، ذکر شده است. به سبب ارتباط بین این ۱۹ معنا می‌توان ناس را واژه‌ای چندمعنایی - و نه مشترک لفظی - در قرآن قلمداد کرد. الگوی چندمعنایی قاعده‌مند از مدل‌های جدید زبان‌شناسی شناختی است که چندین زبان‌شناس از جمله تایلر و ایوانز آن را درباره کلمات متفاوت چندمعنایی مانند: حروف اضافه و گاه افعال به کار بردند و مرحله به مرحله ملاک‌های این نظریه را تکمیل کردند. تطبیق چندمعنایی واژه «ناس» با الگوی چندمعنایی قاعده‌مند کمک می‌کند بتوان روابط ۱۹ معنای ناس را درک کرد و با قطعیت اعلام کرد که «ناس»، «لفظ مشترک» نیست. با استفاده از ملاک‌های الگوی چندمعنایی قاعده‌مند، معنای پیش‌نمونه و معانی متمایز «ناس» مشخص شد. افزون بر آن، سیاق آیات و دیدگاه مفسران نشان می‌دهد میان ۱۳ وجه کلمه «ناس»، خط معنایی روشنی مانند «جماعت و گروهی از انسان‌ها» دیده می‌شود که در الگوی چندمعنایی شناختی به آن مفهوم پیش‌نمونه گفته می‌شود. شش وجه دیگر کلمه «ناس» به «افراد واحد و خاص» بازگردانده شدند که بیشتر لغت‌پردازان آن‌ها را نه تغییر معنا که تخصیص معنا از معنای عام دانسته‌اند.
واژگان کلیدی	تفسیر «ناس»، تفسیر لغوی، وجوه و نظائر، چند معنایی، الگوی چندمعنایی قاعده‌مند.
استناد:	فرجامی، اعظم، مریم محمدیاری و مجتبی بیگلری (۱۴۰۳). تفسیر واژه چندمعنایی «ناس» در آیات قرآن کریم براساس نظریه الگوی چندمعنایی قاعده‌مند. <i>مطالعات تفسیری</i>. ۱۵ (۴). ۱۷۶ - ۱۵۳. DOI: https://doi.org/10.22034/15.60.145
کد DOI:	https://doi.org/10.22034/15.60.145
ناشر:	دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

۱. طرح مسئله

واژگان چندمعنایی در قرآن مجید را می‌توان بیش از همه در علم وجوه و نظائر به دست آورد. نویسندگان کتاب‌های وجوه و نظائر، معمولاً از این علم و واژگان چندمعنایی تعریف دقیقی نکرده‌اند. برخی واژگان وجوه و نظائر را «لفظ مشترک» و برخی «چندمعنایی» و متفاوت از مشترک لفظی خوانده‌اند. سیوطی و برخی محققان معاصر، وجوه و نظائر را مشترک لفظی یا هم‌نامی^۱ می‌خوانند.^۲ در مقابل برخی تعریف اشتراک لفظی را با چندمعنایی متفاوت دانسته و معتقدند باید بین معانی متعدد لفظ، رابطه تباین برقرار باشد تا بتوان آن را «مشترک لفظی» دانست. اکنون با توجه به رشد علم زبان‌شناسی و معناشناسی، اگر بخواهیم برخی از این واژگان را بازنگری و مطالعه کنیم، نیاز است تعاریف کهن و جدیدی که درباره واژگان چندمعنایی صورت گرفته را بازخوانی نماییم. در یک دسته‌بندی کلی می‌توان گفت اگر واژه‌ای چند معنا داشت، در صورتی که بین معانی مختلف آن ارتباط برقرار باشد، آن واژه «وجوه و نظائر و چندمعنایی» است و اگر بین معانی مختلف آن ارتباط معنایی وجود نداشت یا به تعبیر المنجد تباین بود، واژه «مشترک لفظی» است.^۳ اکنون این پژوهش می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که با توجه به ارتباط معانی متمایز شبکه معنایی «ناس» این واژه، چندمعنایی محسوب می‌شود؟ یا واژه‌ای مشترک لفظی و هم‌نام است؟ معنای اولیه ماده «ان‌س» کدام است؟

۲. پیشینه

مقالات، پایان‌نامه‌ها و کتاب‌های بسیاری درباره واژگان چندمعنایی با توجه به الگوی چندمعنایی تایلر و ایوانز شکل گرفته است که به واژگان چندمعنایی زبان‌های کره‌ای، فارسی، انگلیسی، کردی، عربی و ... پرداخته‌اند؛^۴ چون این نظریه با بحث روی حروف اضافه آغاز شده است، بیش از همه بررسی چندمعنایی حروف اضافه فارسی مانند: «با»، «زیر»، «به»، «تا»، «از»، «سر و در»، «روی» و ... به کمک این نظریه، مورد توجه زبان‌شناسان ایرانی قرار گرفته است.^۵ گاهی نیز روی برخی افعال فارسی مانند: رفتن،

1. Homonymy.

۲. سیوطی، *الإتقان*، ج ۱، ص ۴۴۰؛ عبدالعال مکرم سالم، *المشترک اللفظی فی الحقل القرآنی*، ص ۹؛ ابراهیم انیس، *دلالة الألفاظ*، ص ۲۱۲.

۳. المنجد، *الاشتراك اللفظی فی القرآن الکریم*، ص ۲۳۷ - ۹۱.

۴. خانزاده، «چندمعنایی حرف اضافه «به» در زبان فارسی»؛ دهقان و افشاری، «بررسی کاربردی - معنایی Pæra در کردی از دیدگاه شناختی».

۵. برای نمونه رک: راسخ مهند و رنجبر، *درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی*؛ دانشور و دیگران، «ابعاد معنایی مکان واژه «زیر» بر اساس مدل چندمعنایی قاعده‌مند»، *جسارت‌های زبانی*، ش ۶، ص ۴۴۳ - ۴۱۵ و ...

گرفتن، افتادن،^۱ افعال حسی مثل شنیدن^۲ و ... نظریه الگوی چندمعنایی قاعده‌مند اجرا شده است. پژوهش‌های زبان‌شناختی در قرآن چندی است که آغاز شده و به‌صورت موردی کتاب یا مقاله درباره آن نگاشته شده است. از سوی دیگر به کمک الگوی چندمعنایی قاعده‌مند که توسط تایلر و ایوانز ارائه شده، پژوهش‌هایی به‌صورت مقاله به روی حرف اضافه قرآنی «ثم»^۳ و نیز واژه چندمعنایی «تقوا»^۴ تا حدودی بررسی و بحث انجام شده است.

همچنین «رویکردی زبان‌شناختی پیرامون چندمعنایی واژه رحمت در قرآن» پژوهش دیگری است که در نشریه *پژوهش‌های ادبی - قرآنی* در سال ۱۳۹۴ به چاپ رسیده است. پژوهش‌هایی از این دست درباره دیگر واژگان قرآنی مانند: «قیامت»، «ذکر»، «فتنه»، «شک و یقین» به شکل مقاله یا پایان‌نامه صورت گرفته است. با این همه کسی تاکنون درباره چندمعنایی واژه «ناس» از منظر زبان‌شناختی و نیز تطبیق با الگوی چندمعنایی قاعده‌مند نپرداخته است.

۳. چندمعنایی و مقوله شعاعی

در علم زبان‌شناسی ساخت‌گرا و نیز شاخه جدیدتر آن زبان‌شناسی شناختی، به چندمعنایی پرداخته شده است. از سوی دیگر چند دهه‌ای است که در زبان‌شناسی شناختی نظریه‌های متعددی یکی پس از دیگری و به‌صورت تکاملی شکل گرفته است که به بحث چندمعنایی توجه ویژه داشته‌اند. در معناشناسی شناختی، چندمعنایی به کمک دو نگرش «مقوله شعاعی» و «زنجیره‌های معنا» ترسیم و توضیح داده می‌شود. در نگرش مقوله شعاعی ساختار دایره‌واری ترسیم می‌شود که مفهوم اصلی واژه در مرکز آن قرار می‌گیرد و دیگر معانی واژه چندمعنایی، درجه‌بندی و بسته به میزان ارتباط با معنای مرکزی، در فاصله‌هایی از شعاع مرکز دایره قرار می‌گیرند.^۵ در نگرش زنجیره‌وار معانی متعدد یک واژه چندمعنایی به‌صورت زنجیره یا لایه‌های پشت سرهم تصور می‌شوند که لایه‌ها یا زنجیره‌های کم ارتباط‌تر از معنای

۱. شریفی، «رویکردی شناختی به یک فعل چند معنای فارسی»؛ بخشی و دیگران، «تحلیل چندمعنایی فعل «افتادن» در زبان فارسی (رویکرد معنی‌شناسی شناختی)».

۲. افراشی و صامت، «چندمعنایی نظام‌مند با رویکردی شناختی، تحلیل چندمعنایی فعل حسی «شنیدن» در زبان فارسی».

۳. مشکین فام و دهقانی، «بررسی شناختی شبکه معنایی حرف «ثم» در قرآن کریم».

۴. نیلی پور و دیگران، «کاربست نظریه پیش‌نمونه و شبکه شعاعی در معناشناسی شناختی تقوا در قرآن». *دهن*، ش ۶۶، ص ۱۱۷ - ۹۳.

۵. ر.ک: شریفی، «رویکردی شناختی به یک فعل چند معنای فارسی»، *تازه‌های علوم شناختی*. سال ۱۱، ش ۴، ص ۸؛ افراشی و صامت، «چندمعنایی نظام‌مند با رویکردی شناختی، تحلیل چندمعنایی فعل حسی «شنیدن» در زبان فارسی»، *ادب پژوهی*، ش ۳۰، ص ۳۸.

اصلی دورتر قرار می‌گیرند؛ در این صورت معمولاً معنای زنجیره آخر شباهت معنایی کمتری با معنای زنجیره اول خواهد داشت.^۱ از اصطلاحات پرکاربرد مقوله شعاعی مفهوم پیش‌نمونه است.

مفهوم پیش‌نمونه یا سرنمونی^۲ معنای مرکزی در مقوله شعاعی است که در کانون معانی متعدد واژه چندمعنایی قرار می‌گیرد.^۳ نظریه پیش‌نمونه بیشترین ارتباط را با تحقیقات تجربی روانشناس شناختی النور رُش و همکارانش دارد.^۴ بر مقوله شعاعی اشکال‌هایی وارد شد از جمله آنکه محدودیتی برای تشخیص معانی متفاوت واژه چندمعنایی وجود نداشت و در حقیقت راه تشخیص این معانی متفاوت هر واژه بر عهده شم افراد گذاشته شده بود.

الگوی چندمعنایی قاعده‌مند

این عنوان ترجمه‌ای از عبارت principled polysemy model است که در زبان فارسی، زبان‌شناسان معادل‌های مختلفی از آن ارائه کردند؛ برخی آن را «رویکرد چندمعنایی نظام‌مند»^۵ و برخی «مدل چندمعنایی قاعده‌مند»^۶ و گاه «الگوی چندمعنایی سامان‌مند»^۷ ترجمه کردند. این الگو پس از اشکال‌هایی که بر نظریه مقولات شعاعی مطرح شد، ارائه گردید و توسعه یافت. تایلر^۸ و ایوانز^۹ کوشیدند با «الگوی چندمعنایی قاعده‌مند» اصولی را مطرح کنند که بر اساس آنها تشخیص معانی واژه چندمعنایی، محدود و دارای چارچوب باشد و در عین شبکه معنایی واژه چندمعنایی با روابط و قواعد خاص ترسیم شود.^{۱۰}

این نظریه ابتدا درباره حروف اضافه بحث و بررسی کرد؛ زیرا حروف اضافه از مشهورترین واژگان چندمعنایی هر زبانی تلقی می‌شوند. نخستین بار تایلر و ایوانز این الگو را طی مقالاتی، روی برخی حروف اضافه in و over مطرح و پردازش کردند. پس از آن ایوانز چندین کتاب و مقاله پژوهشی دیگر نگاشت و کوشید این نظریه را با نام رویکرد چندمعنایی قاعده‌مند^{۱۱} به روی انواع کلمات و واژگان حروف اضافه،

۱. افراشی، همان.

2. Prototype Sense.

3. Evans, & Green, cognitive linguistics: an introduction, 331.

۴. همان، ۲۵۵.

۵. راسخ مهند، *درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی*، ۱۱۴.

۶. دانشور و دیگران، «ابعاد معنایی مکان واژه «زیر» بر اساس مدل چندمعنایی قاعده‌مند»، *جسارت‌های زبانی*، ش ۶ سراسر مقاله.

۷. بامشادی و دیگران، «بررسی معنایی سه حرف اضافه ta, wæl و æra در کردی گورانی از دیدگاه شناختی».

8. Andrea Tyler.

9. Vyvyan Evans.

10. Tyler, & Evans, Reconsidering Prepositional Polysemy Network: The Case of Over. In, 104.

11. The Principled Polysemy approach.

افعال و اسم‌ها، با وضع اصطلاحات جدید توسعه دهد.^۱ گرچه بر دیدگاه‌های ایوانز درباره «متغیر دانستن ذات معنا» انتقادهایی وارد شده است؛ از جمله درباره این پیش‌فرض او که واژه‌ها به تنهایی بدون معنا هستند و تنها هنگام کاربرد در متن و بافت معنا پیدا می‌کنند، مورد نقد قرار گرفته است.^۲

طبق دیدگاهی که تایلر و ایوانز در الگوی چندمعنایی قاعده‌مند ارائه کردند، «مفهوم اولیه»^۳ حروف اضافه یا دیگر کلمات چندمعنایی، بر اساس قواعدی خاص تعیین‌پذیر بوده و «معانی متمایز»^۴ به طور قاعده‌مند و به کمک ملاک‌هایی از آن مفهوم اولیه مشتق می‌شوند. در نهایت معانی متمایز به همراه مفهوم اولیه، «شبکه معنایی»^۵ را تشکیل می‌دهند.^۶ طبق این رویکرد، مفهوم اصلی حرف، در مرکز قرار می‌گیرد و مفاهیمی که به‌طور مستقیم از مفهوم اولیه مشتق شده‌اند، نزدیک به مرکز و مفاهیم متمایز که به‌صورت مستقیم از یکی از مفاهیم متمایز و به‌صورت غیرمستقیم از مفهوم اولیه، مشتق شده‌اند، دورتر از مرکز قرار می‌گیرند.^۷

قواعد و ملاک‌های تشخیص مفهوم اولیه و معانی متمایز

تایلر و ایوانز چندین ملاک برای تشخیص مفهوم اولیه از میان معانی متعدد یک واژه و دو ملاک برای تشخیص معانی متمایز پیشنهاد کردند. آن دو در تحقیقات تکمیلی و بعدی خود تعداد و ترتیب ملاک‌ها را بیشتر کردند. آنان معتقدند این ملاک‌ها با یکدیگر و نه به تنهایی تعیین‌کننده و مفید هستند. تحقیقات کاربردی فراوانی در زبان‌های سراسر جهان برای واژگان چندمعنایی بر اساس رویکرد و ملاک‌های تایلر و ایوانز به عرصه رسیده است.

دو ملاک و معیار کاربردی تایلر و ایوانز برای تعیین احتمالی مفهوم پیش‌نمونه چنین است:

الف) نخستین معنای تاییدشده^۸ و مورد قبول که اولین معنای یافت‌شده است و به‌عبارت دیگر ریشه تاریخی معنای واژه محسوب می‌شود که آن تعیین‌کننده مفهوم اولیه است.

ب) غلبه در شبکه معنایی^۹ که معنای برتری یافته در همه معانی متمایز شبکه معنایی است. به‌عبارت

1. Evans, & Green, cognitive linguistics: an introduction, 342.

۲. برای توضیحات بیشتر ر.ک: گندمکار، «ویویان ایوانز، واژه‌ها چگونه معنی می‌دهند: مفاهیم واژگانی، الگوهای شناختی و ساختار معنا»، پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، ش ۶، ص ۱۹۳.

3. primary sense.

4. distinct senses.

5. semantic network.

6. Tyler, & Evans, Applying Cognitive Linguistics to Pedagogical Grammar, 20.

7. Tyler, & Evans, Reconsidering Prepositional Polysemy Network: The Case of Over. In, 124-126.

8. Earliest attested meaning.

9. Predominance in the semantic network.

دیگر معنایی، به احتمال زیاد اولیه خواهد بود که مؤلفه معنایی آن در سایر معانی متمایز بیشتر باشد.^۱ از سوی دیگر معانی متمایز باید از دیگر مفاهیم متمایز، معنایی متفاوت داشته باشد و در معیار دوم باید برای آن مفهوم متمایز، نمونه‌هایی جدای از متن و بافت مورد نظر داشته باشد، تا به عنوان معنای متمایز واژه چندمعنایی لحاظ شود.

۴. واژه ناس

«ناس» یکی از واژگان پرکاربرد قرآنی است که با معانی و استعمال‌های متعدد و متفاوت در آیات به کار رفته است. نویسندگان کتاب‌های وجوه و نظائر نیز به آن اشاره و وجوه مختلف معنایی آن را ذکر کرده‌اند. با مراجعه به کتاب‌های لغت می‌کشیم معنای اصلی و هسته‌ای واژه «ناس» را به دست آوریم و طبق الگوی ایوانز و تایلر این واژه را طبق مفهوم اولیه و پیش‌نمونه، معانی متمایز، شبکه معنایی و ... بررسی می‌کنیم. سپس با مراجعه به کتاب‌های وجوه و نظائر و سپس تفاسیر دیگر، ارتباط این وجوه معنایی را با معنای هسته اصلی کشف کنیم.

یک. معنای لغوی

درباره ریشه کلمه «ناس» بین لغویان اختلاف است. برخی آن را از ریشه «نوس» (به معنای تحرک) و برخی از ریشه «نسی»^۲ (به معنای فراموشی) و برخی «انس»^۳ (به معنای خو گرفتن) می‌دانند. مشهورترین دیدگاه را سیبویه مطرح کرده که «أناس» جمع «إنس» است. وقتی الف لام بر سر اناس بیاید و ادغام شود، «الناس» شکل گرفته است.^۴ طبق نظری دیگر، الف أناس حذف شده و بدون اینکه ادغامی رخ دهد، «ناس» شکل گرفته است.^۵

به هر روی اگر دیدگاه مشهور و هم‌ریشه بودن انسان و ناس از «انس» را بپذیریم، باید گفت لغویان برای واژه «انس» معانی: «جماعة»، «ما أقبلَ عليك منها»، «النفس»، «كَلْبٌ أَوْسٌ»، «من الدَّوَابِّ كلها»،^۶

1. Tyler, & Evans, Reconsidering Prepositional Polysemy Network: The Case of Over. In, 108.

۲. فراهیدی، العین، ج ۷، ص ۳۰۳.

۳. جوهری، الصحاح، ج ۴، ص ۱۲۵.

۴. ازهری، تهذیب اللغة، ج ۱۳، ص ۶۱.

۵. فراهیدی، العین؛ جوهری، الصحاح.

۶. هر آنچه که به سوی انسان بیاید را انس گویند.

۷. سگ اهلی که متضاد کلب عَقُور به معنای سگ گزنده و وحشی است.

۸. این عبارت را تنها ازهری در کتاب خود ذکر کرد و منظور او از «من الدَّوَابِّ كلها» تمام جنبندگان نیست؛ بلکه او توضیح می‌دهد

که منظور حیوانات اهلی است که بر آن سوار می‌شوند و شیر آنها را می‌دوشند. ازهری، تهذیب اللغة، ج ۱۳، ص ۶۲.

«النار»، «البشر»، «کلُّ ما یُؤْتَسُّ به»، «کلُّ ما عَلِمْتُهُ»، «خلاف الوحشة» و ... را بیان کرده‌اند.^۱

الف) نخستین معنای تاییدشده

کلمه «انس» مشترک چندین زبان باستانی و نزدیک به عربی است. فعل «آنس» به معنای الفت گرفتن در زبان‌های عبری، لهجه‌های مختلف آرامی، تدمری (پالمیری)، مندایی، سبایی (یمن جنوبی) به صورت «nš» موجود است.^۲ اسم «انس» به معنای انسان و آدمی که به «اناس» جمع بسته می‌شود، در لهجه‌های مختلف آرامی مانند: آرامی بابلی، آرامی یهودی، آرامی کهن، آرامی هتراء، آرامی شاهنشاهی، آرامی هزوارشی، فراوان به کار رفته است. برای نمونه اناس «enāš» و ناسوت (به معنای انسانی و بشری در مقابل لاهوت) به صورت «anāšutā» و «nšut» به کار رفته است که در همگی ریشه حروف انس و معنای انسان و آدمی دیده می‌شود. از سوی دیگر در زبان‌های آشوری، اکدی، سریانی، نبطی و حبشی واژگانی یافت می‌شوند که آواهای نون و سین و گاه الف در آنها موجود است و مفهوم انسان و آدمی را می‌رسانند.^۳ جزییات مشتقات و تلفظ کاربرد انس و ناس در زبان‌های سامی را در جدول زیر می‌توان گنجاند.

درباره برخی زبان‌ها توضیحاتی لازم است؛ از جمله آن که تلمود به سنت شفاهی یهود گفته می‌شود و هزوارشی واژگان آرامی به خط پهلوی بوده است.

عبری	آرامی	سریانی	آکدی	آشوری	حبشی	نبطی	تدمری	مندایی	سبایی
آنس (فعل) nš	ناسوت anāšutā	ناسوت nošutā	آکدی کهن: ناس (مردم) nišu	انسان nišu	انسان anš	آدمی nws	آدمی nš	آدمی nš	آدمی nš
انسان iš	آرامی کهن: انس nš		انسان مؤنث (زن) aššatum						
تلمود: انیس iniš	آرامی شاهنشاهی: nš		انسان Teniṣetu						
مفرد ناس enōš	آرامی بابلی: اناس enāš								
جمع ناس anāšim	آرامی هزوارشی: nšut								

۱. فراهیدی، العین، ج ۷، ص ۳۰۸؛ ازهری، تهذیب اللغة، ج ۱۳، ص ۶۰؛ جوهری، الصحاح، ج ۴، ص ۴۲.

۲. مشکور، فرهنگ تطبیقی عربی با زبان‌های سامی و ایرانی، ج ۱، ص ۴۲.

۳. همان، ج ۲، ص ۸۸۴ و نیز ر.ک: کمال الدین، معجم مفردات المشتركة السامی فی اللغة العربیة، ص ۶۴.

بنابراین باید گفت به نظر می‌رسد ریشه و سرچشمه کلمه انس، زبان عبری است؛ زیرا در تلمود و تورات و حتی لهجه آرامی یهودی رایج بوده و حتی مفرد آن به صورت «انوس» و جمع «اناسیم» ضبط و گزارش شده است.^۱ بنابراین احتمال دارد از عبری به دیگر زبان‌های خاورمیانه و بین‌النهرین از جمله عربی راه یافته است. برخی لغویان مشتق ناسوت از انس و ناس را متعلق به زبان عبرانی می‌داند که عرب قدیم بدان تکلم می‌کردند.^۲

از این رو با توجه به معنای تاریخی و ریشه‌شناسی کلمه «ناس» به نظر می‌رسد میان معانی متعدد، کهن‌ترین و نخستین معنای مورد اتفاقی که ملاک اول تایلر و ایوانز بود، انسان، آدمی و بشر یا همان عبارت «کُلُّ مَا يُؤَنَسُ بِهِ» است. پس می‌توان آن را مفهوم اولیه یا پیش‌نمونه در نظر گرفت.

ب) غلبه در شبکه معنایی

به نظر می‌رسد هر آنچه که به آن انس پیدا کنی، مفهوم رایج بیشتر معانی متفاوت «انس» و «ناس» است. از سوی دیگر به نظر می‌رسد می‌توان بین این مشتقات معنایی ناس ارتباط برقرار کرد؛ زیرا «جماعت» زمانی تشکیل می‌شود که گروهی از انسان یا حیوان در کنار یکدیگر تجمع کنند؛ اغلب این تجمع‌ها از روی انس به یکدیگر است. «نفس» هر کس اولین مونس و همدم انسان است، شاید از همین رو نفس را از معانی «انس» گرفته‌اند. هر آنچه وحشی نباشد «اهلی» است و حیوانات اهلی در کنار انسان‌ها انس می‌گیرند؛ از قبیل: سگ اهلی، شتر، گاو و ... «آتش» از آن جهت که انسان از دیرباز، در کنار آن می‌نشسته و با دیگران انس می‌گرفته، در گروه «کُلُّ مَا يُؤَنَسُ بِهِ» است. «بشر» و انسان‌ها نیز به این دلیل که به یکدیگر علاقه و انس دارند و در کنار یکدیگر آرامش پیدا می‌کنند، از مجموعه جماعت محسوب می‌شوند و ارتباط این معنا با هسته معنایی «انس» مشخص می‌شود.

ارتباط عبارت «کُلُّ مَا عَلِمْتُهُ» با «انس» این است که دانش هر انسانی همیشه همراه اوست و انسان، علم خود را دوست دارد؛ به همین دلیل «کُلُّ مَا عَلِمْتُهُ» یکی از موارد «کُلُّ مَا يُؤَنَسُ بِهِ» است. آخرین مورد عبارت «ما أَقْبَلَ عَلَيْكَ مِنْهَا» است که لغویون آن را خلاف وحشی گرفته‌اند؛ به این دلیل که موجودات وحشی از انسان دور می‌شوند و به انسان انس نمی‌گیرند درحالی‌که حیوانات اهلی به سمت انسان می‌آیند و با انسان‌ها انس دارند.^۳

تا به اینجا می‌توان گفت بین اشتقاقیات معنایی «انس» و هسته معنای اصلی، ارتباط برقرار است.

۱. مشکور، همان.

۲. زبیدی، تاج العروس، ج ۱۹، ص ۹۱.

۳. ر.ک: فراهیدی، العین، ج ۷، ص ۳۰۸؛ جوهری، الصحاح، ج ۳، ص ۹۰۵.

گاه این ارتباط بر اثر توسعه معنایی رخ داده است؛ برای نمونه مفهوم «هر آنچه به آن انس گرفته شود» به مفهوم «علم و دانشی که به دست آورده شود» وسعت گرفته است. در موارد دیگر به نظر می‌رسد رابطه بیان جزء و اراده کل برقرار است؛ زیرا گروه انسان‌ها یا حیوانات اهلی تخصیص یافته موجودات انس‌گرفتنی هستند. آتش ابزاری برای همدمی و مونس شدن و جان و نفس، همراه همیشگی و مونس انسان است. بر این اساس در این کاربردها و اشتقاق‌ها معنای تبیینی وجود ندارد که بتوان «ناس» را از جمله واژگان چندمعنایی به حالت مشترک لفظی طبق کتب لغت عرب دانست.

با توجه به بررسی لغوی واژه «ناس» و طبق رویکرد تایلر و ایوانز، مفهوم اولیه واژه «ناس» همان معنای اصلی این واژه، عبارت «كُلُّ مَا يُؤْتَسُ بِهِ» است؛ به این دلیل که به عقیده تایلر و ایوانز نیز، نخستین معنای تاییدشده که همان کهن‌ترین معنای حرف است را می‌توان معنای اولیه دانست و باید بتوان رد پای معنای اولیه را در بسیاری از دیگر معانی مجزا پیدا کرد.

بنابراین طبق این تعریف عبارت «كُلُّ مَا يُؤْتَسُ بِهِ» چیرگی و برتری معنایی دارد و دیگر معانی و مفاهیم مشتق و متمایزشده از این عبارت با دیگر واژگان نیز مرتبط است. طبق توضیحات گفته‌شده در قسمت فوق مشخص شد که این معانی و مفاهیم متمایزشده، به‌طور قاعده‌مند از معنای اولیه مشتق شده‌اند. طبق الگوی تایلر و ایوانز شبکه معنایی واژه «ناس» را می‌توان به شکل زیر ترسیم نمود، به‌طوری که مفهوم اصلی در مرکز و مفاهیمی که به‌طور مستقیم از مفهوم اصلی مشتق شده‌اند، نزدیک به مرکز و مفاهیم متمایز و مشتق‌شده از مفهوم اصلی که به‌طور مستقیم از یکی از مفاهیم مشتق‌شده، اشتقاق یافته‌اند، دورتر از مرکز قرار می‌گیرند.^۱

بنابراین در یک نگاه کلی می‌توان گفت در شبکه معنایی انس، مفهوم پیش‌نمونه انس و الفت (کل ما یونس به) است و سه معنای متمایز دیده می‌شود که برخی از معناها خود گره می‌شوند و چند زیرشاخه می‌گیرند. معمولاً زیرشاخه‌ها مصادیق یا به عبارت دیگر، مفاهیم مادی مفهوم متمایز محسوب می‌شوند.

۱) موجودات و پدیده‌های انس‌گرفتنی

بارزترین مصداق مفهوم متمایز موجودات انس‌گرفتنی، «بشر»، آدمی و انسان است؛ زیرا ویژگی آدمی خوگرفتن و الفت و مهریافتن است. گروهی از انسان‌های انس‌گرفته نیز «ناس» نامیده می‌شوند. مصداق دیگر «آتش» است که انسان باستانی از دیرباز به آن انس و خو گرفته و باعث آرامش و امنیتش شده است. «نفس» و جان آدمی نیز با الفت و همنشینی قرین است؛ زیرا جان و روح با جسم خو می‌گیرد.

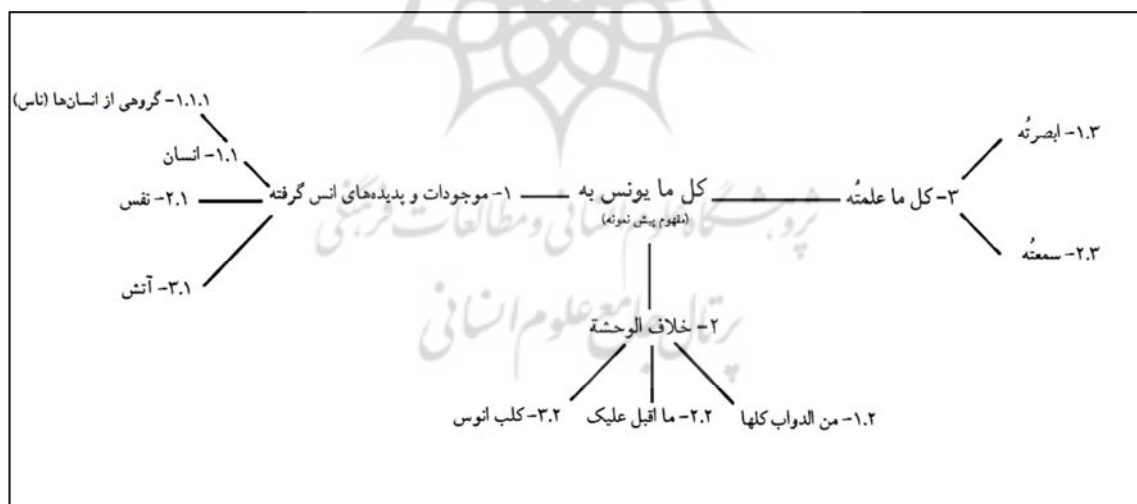
1. Tyler, & Evans, Reconsidering Prepositional Polysemy Network: The Case of Over. In, 124-126.

(۲) متضاد وحشت

از آنجایی که «يعرف الاشياء بضدادها» در همه مباحث زبان‌شناسی مصداق دارد. درباره مفاهیم متمایز ریشه انس نیز مصداق دارد؛ زیرا یکی از خوشه‌ها و شاخه‌های شبکه معنایی انس به خلاف وحشت و آرامش باز می‌گردد. به این ترتیب مشتقات با مفهوم مخالف و متضاد معنا یافتند؛ به این شکل که متضاد انس و خوگرفتن، وحشت و دوری کردن (خلاف الوحشة) است. به جانداران و حیوانات انس گرفته مثل چهارپایان، «اهلی» و به حیوانات غیر انس گرفته و دور شده از انسان، «وحشی» گفته می‌شود. حیوانات اهلی و وحشی گاهی به صورت مصداقی، زیرمجموعه مشتقات معنایی انس قرار گرفتند؛ برای نمونه «کلب انوس» در مقابل «کلب عقور»؛ یعنی سگ اهلی که آزاری ندارد.

(۳) هر آنچه دانسته شود

جهل و بیگانگی سبب وحشت انسان است و دانستن و آگاه شدن موجب آرام شدن و خو گرفتن آدمی به پیرامون و انسان‌های دیگر می‌شود؛ زیرا شناخت حاصل می‌شود. معمولاً انس در باب افعال مفهوم دانستن و رشد و راه پیدا کردن دارد؛ این مفهوم درباره شنیدن و دیدن هم کاربرد دارد؛ چنان‌که عبارات جوهری این مفاهیم را کاربردی نشان می‌دهد: «آنَسْتَهُ: أَبْصَرْتَهُ. یَقَالُ: آنَسْتُ مِنْهُ رُشْدًا، أَى عَلِمْتُهُ. وَ آنَسْتُ الصَّوْتُ: سَمِعْتُهُ».^۱

دو. کاربرد قرآنی مشتقات انس و واژه ناس

مشتقات کلمه انس با کاربری حدود ۳۳۸ مرتبه از واژگان پر کاربرد قرآنی حساب می‌شود. بیشتر این مشتقات قرآنی اسم هستند و ۵ - ۶ مورد به صورت فعل در قرآن استفاده شده است. در میان اسامی

برگرفته از ریشه انس، نیز واژه «الناس» با کاربرد ۲۴۱ مرتبه در کل قرآن بیشتر از همه به کار رفته است.^۱ میزان و معانی کاربرد مشتقات انس در جدول زیر نمایش داده شده است.

صورت کلمه	انس (باب افعال)	استانس (باب استفعال)	انس / الانس / الانسی	انسان / الانسان	انس / اناسی	الناس
معنا	مشاهده کردن و دانستن	طلب انس کردن	انسان	انسان	انسان‌ها	انسان‌ها
تعداد	۵	۲	۱۹	۶۵	۶	۲۴۱

بررسی‌ها نشان داد واژه پرکاربرد «ناس» در قرآن، به معانی و وجوه متعددی تفسیر شده است؛ بنابراین چندمعنایی و چند وجهی واژه ناس در قرآن بر اساس الگوی تایلر و ایوانز مورد توجه و بررسی قرار می‌گیرد. مراجعه به کتاب‌های وجوه و نظائر و نیز تفاسیر، وجوه معنایی واژه ناس در قرآن را مشخص می‌کند.

سه. وجوه معنایی ناس در قرآن

در میان دانشمندان وجوه و نظائر، مقاتل بن سلیمان، یحیی بن سلام، حیری، تفسیری و ابن جوزی واژه «الناس» را از کلمات چندمعنایی قرآنی به شمار آورده‌اند و در مجموع برای آن نوزده وجه ذکر کرده‌اند.^۲ جدول زیر این وجوه را نشان می‌دهد:

نام	وجه	مقاتل	یحیی	ترمذی	ابوهلال	حیری	دامغانی	تفسیری	ابن جوزی
۱. ابوسفیان						✓			
۲. مؤمنو اهل التوراة/عبدالله بن سلام		✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓
۳. اهل سفینه نوح/من عهد آدم		✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓
۴. اهل مصر خاصه		✓	✓		✓	✓		✓	✓
۵. اهل مکه خاصه		✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓
۶. بنو اسرائیل		✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓
۷. جمیع الناس/جماعه		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

۱. عبدالباقی، *المعجم المفهرس*، ص ۸۹۶ - ۸۹۲

۲. مقاتل بن سلیمان، *الاشباه و النظائر*، ص ۶۱ و ۶۲؛ یحیی بن سلام، *التصاريف*، ص ۱۶۸؛ حکیم ترمذی، *تحصیل نظائر القرآن*، ص ۷۶؛ ابوهلال عسکری، *الوجوه و النظائر*، ص ۴۶۵؛ حیری، *وجوه القرآن*، ص ۵۵۲؛ دامغانی، *الوجوه و النظائر*، ص ۴۶۹؛ تفسیری، *وجوه قرآن*، ص ۲۸۴ - ۲۸۱؛ ابن جوزی، *نزهه الاعین*، ص ۶۰۵ - ۶۰۱

نام	وجه	مقاتل	یحیی	ترمذی	ابوهلال	حیری	دامغانی	تفلیسی	ابن جوزی
۸. الدجال	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
۹. ربیعۀ و مضر			✓				✓		✓
۱۰. الرسل	✓	✓	✓			✓	✓	✓	✓
۱۱. العبید						✓			
۱۲. صنف من الجن						✓			
۱۳. محمد ﷺ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
۱۴. المنافقون						✓			
۱۵. المومنون خاصه	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓
۱۶. نُعَیم بن مسعود اشجعی	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓
۱۷. اهل الیمن خاصه			✓						
۱۸. الملک				✓					
۱۹. یهود									✓

جدول فوق بیان می‌کند وجوهی که دانشمندان برای واژه «الناس» در نظر گرفته‌اند با معنای پیش‌نمونه و معانی متمایزی که لغت‌شناسان برای این واژه ذکر کرده‌اند، متفاوت است. به نظر می‌رسد نویسندگان وجوه و نظائر تنها مصادیق واژه «الناس» در آیات قرآن را بر اساس سیاق و بافت آیات ذکر کرده‌اند و به معنای اولیه لغوی آن توجهی نداشته‌اند. نکته قابل توجه در بین وجوه ارائه‌شده، ذکر اسامی مانند: ابوسفیان، عبدالله بن سلام، العبید و ... است که اسم خاص‌اند و بیشتر به سبب نزول یا شأن نزول برخی آیات توجه دارند. ترسیم شبکه معنایی تایلر و ایوانز برای وجوه معنایی واژه الناس این مطلب را واضح‌تر نمایش می‌دهد. هرچند که به نظر می‌رسد بررسی آیات و توجه به نظر مفسران ما را در نتیجه‌گیری کمک می‌کند.

الف) گروهی هم‌فکر و هم‌عقیده

برخی وجوه معنایی ناس را به گروهی از رسل و پیامبران، گروهی مؤمن، گروهی از منافقان و یهود نسبت داده‌اند که همگی به سبب اعتقادات خاص در یک دسته قرار می‌گیرند. برای نمونه در آیه زیر آمده است کسانی که کفر بورزند و به کفر بمیرند، لعنت خدا و ملائکه و همه مردم بر آنها خواهد بود: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ».^۱ درباره اینکه چه گروهی از میان

همه مردم، کافران را لعنت خواهند کرد، میان مفسران اختلاف است؛ زیرا واضح است که کافران خودشان را لعنت نخواهند کرد. طبق یک تفسیر «ناس» مخصوص مؤمنان است، طبق تفسیر دیگر منظور لعن کردن خود کافران ولی در قیامت است که یکدیگر را لعن می‌کنند، چندین قول تفسیری و اختلاف قرائت دیگر نیز درباره این آیه گزارش شده است.^۱

به هر روی نویسندگان وجوه و نظائر یکی از اقوال را انتخاب کرده‌اند و تفسیر «ناس» به مؤمنان را یکی از وجوه «ناس» خوانده‌اند؛ درحالی‌که به نظر می‌رسد این رأی مورد اتفاق همه مفسران نیست. از سوی دیگر، اطلاق «ناس» به مؤمنان معنای هسته اصلی؛ یعنی جماعت و گروهی از مردم را به هم نزده است و هنوز همان معنای مردم، ولو دسته‌ای خاص از مردم، وجود دارد. از سوی دیگر «ناس» در این آیه «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ» طبق برخی اقوال، به بندگان و غلامان تفسیر می‌شود؛ از این رو که اشتباهات و خطاهای زیردستان؛ یعنی «ممالیک» و عبد را ببخشند.^۲

«ناس» دوم در این آیه را «الَّذِي يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ * مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ»،^۳ به اشرار و برخی به گروه بد از اجنه تفسیر کرده‌اند که همه آن را نپذیرفته‌اند.^۴ این وجه را تنها حیری به‌عنوان یکی از وجوه واژه «الناس» عنوان کرده و با توجه به آیه فوق چنین نتیجه می‌گیرد که «الناس» شامل انسان و جن است. اشاره شد در این مورد، اکثر مفسران بر این نظرند که از جن‌ها و انسان‌ها گروهی وجود دارد که مردم را منحرف و گمراه می‌کنند و انسان از طرف گروهی از جن و ناس وسوسه می‌شود.^۵ به نظر می‌رسد در این مورد حیری تنها به مصداق موردی و یکی از اقوال تفسیری استناد جسته و آیه را از عمومیت انسان خارج کرده است.

ب) گروهی از یک شهر و یک سرزمین

گروه و جماعتی خاص از مردم که اهل سرزمین خاصی هستند یا مربوط به زمان و دوره‌ای خاص، یا معتقد به باوری خاص؛ همگی همچنان از دسته انسان‌ها و مردم محسوب می‌شوند. نویسندگان وجوه و نظائر این گروه‌های مختلف مردم را به‌عنوان وجوه متفاوت واژه «ناس» ذکر کرده‌اند.

مردمانی از سرزمین مصر، یمن، مکه، قبیله ربیع و مضر از جمله وجوه معنایی جداشده برای کلمه

۱. ابن عطیه، *المحرر الوجیز*، ج ۱، ص ۲۳۲؛ رازی، *روض الجنان*، ج ۲، ص ۲۶۳.

۲. مبینی، *کشف الاسرار*، ج ۲، ص ۲۷۷.

۳. آن کس که در سینه‌های مردم وسوسه می‌کند چه از جن و [چه از] انس. (ناس / ۵ و ۶)

۴. زمخشری، *الکشاف*، ج ۴، ص ۸۲۴.

۵. طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۴، ص ۵۶۶؛ زمخشری، *الکشاف*، ج ۴، ص ۸۲۴؛ آلوسی، *روح المعانی*، ج ۱۵، ص ۵۲۷.

«ناس» در قرآن هستند. مثلاً برای وجه قبیله ربیع و مضر معمولاً این آیه را که مربوط به مراسم حج است، مثال می‌زنند.

– «ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ».^۱ دو تن از نویسندگان وجوه و نظائر، منظور از «الناس» در این آیه را قبیله «ربیع و مضر» گفته‌اند.^۲ یحیی بن سلام این آیه را به وجهی مشابه؛ یعنی اهل یمن و قبیله ربیع بازگردانده است.^۳ مقاتل بن سلیمان نیز آن را به «اهل مکه» تفسیر کرده است.^۴ دیگران درباره این آیه مطلبی نیاورده‌اند.

طبق یک سبب نزول درباره این آیه گفته شده که قریش مباحات می‌کردند که اهل حرم هستند؛ از این رو با مردم دیگر در عرفات وقوف نمی‌کردند، پس از آن این آیه نازل شد و به قریش دستور داده شد: مانند بقیه مردم عرب مراسم حج را به جای آورید.^۵ در مقابل این قول، اکثر مفسران «ناس» را در این آیه به صورت عام، «مردم» تفسیر کرده‌اند.^۶ برخی نیز، تفسیر آن را حضرت ابراهیم علیه السلام گفته‌اند^۷ و ... به طور مشابه، برای وجه «مصر» نیز آیاتی که مربوط به داستان حضرت یوسف علیه السلام است، به مردم مصر تفسیر شده است؛ برای نمونه این آیه که مربوط به داستان پیشگویی خواب عزیز مصر است کلمه ناس به صورت بدیهی به مردم مصر و آن سرزمین که ماجرا در آن می‌گذرد، بازگشت دارد: «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ».^۸

بررسی تفاسیر این احتمال را ایجاد می‌کند که دانشمندان در انتخاب این وجه تنها به یکی از مصادیق و اقوال تفسیری تمسک بسته‌اند؛ زیرا وجه خاص و متفاوتی از واژه «الناس» در این مورد وجود ندارد. زمان‌بندی ارائه شده مرتبط با وجه واژه «الناس» نیست و همانطور که گفته شد زمان پیدایش اختلاف بین مردم را توضیح می‌دهد. به نظر می‌رسد جدا کردن هر بار تکرار کلمه ناس با توجه به مصادیق آن در ماجراهای مختلف، کاری غیر لازم و تزئینی است؛ زیرا سیاق و قرائن داستان کاملاً روشن می‌سازد که منظور از مردم و جماعت و گروه، مردم مورد اشاره در همان داستان است و نه مردم سرزمین یا عصر دیگر.

۱. پس، از همان جا که [انبوه] مردم روانه می‌شوند، شما نیز روانه شوید و از خداوند آمرزش خواهید که خدا آمرزنده مهربان است. (بقره / ۱۹۹)

۲. دامغانی، *الوجوه و النظائر*، ص ۴۷۰؛ ابن جوزی، *نزهة الاعین*، ص ۶۰۴

۳. یحیی بن سلام، *التصاریف*، ص ۱۷۰.

۴. مقاتل بن سلیمان، *الاشباه و النظائر*، ص ۶۱

۵. مکی بن ابی طالب، *الهدایة الی بلوغ النهایة*، ج ۱، ص ۶۶۶

۶. طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۱، ص ۱۱۲؛ بیضاوی، *انوار التنزیل*، ج ۱، ص ۱۳۲؛ طباطبایی، *المیزان*، ج ۲، ص ۸۰

۷. قرطبی، *الجامع لاحکام القرآن*، ج ۲، ص ۴۲۷؛ فیض کاشانی، *الصافی*، ج ۱، ص ۲۳۶.

۸. یوسف / ۴۹. برای نظائر دیگر وجه اهل مصر ر.ک: یوسف / ۴۶.

ج) فرد واحد و خاص

نویسندگان وجوه و نظائر برخی اسم‌های خاص را از جمله وجوه واژه «ناس» به شمار آورده‌اند. این اسامی خاص شامل حضرت محمد ﷺ، نَعِیم بن مسعود اشجعی، ابوسفیان، عبدالله بن سلام و دَجَّال می‌شود. مقاتل بن سلیمان همه این سه وجه را در یک وجه با تعبیر «النَّاسُ خاصّة و عامّة؛ یعنی انسانا واحدا» گنجانده است.^۱ نویسندگان وجوه و نظائر همگی برای وجه محمد ﷺ یک آیه نظیر آورده‌اند.

– «أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»^۲. همه نویسندگان وجوه و نظائر، منظور از «النَّاس» در این آیه را حضرت محمد ﷺ دانسته‌اند؛ تفاسیر نیز این مطلب را تایید نموده‌اند و منظور از النَّاس را النَّبِی ﷺ تفسیر کرده‌اند.^۳

به نظر می‌رسد وجه اشتراک بین حضرت محمد ﷺ و «كُلُّ مَا يُؤْتَى بِهِ» – معنایی که لغت‌شناسان برای واژه النَّاس ذکر کرده‌اند – این است که مسلمانان همگی به پیامبر ﷺ اُنس دارند. حکیم ترمذی معتقد است، چون پیامبر به تنهایی خیر کثیر است، می‌تواند جای مفهوم مردم و جماعت در «ناس» را بگیرد.^۴ نتیجه‌گیری درباره آیه «الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ»^۵ به دلیل اختلاف نظر، دشوار است و نمی‌توان نظریات را به راحتی رد یا تایید کرد. تفاسیر نیز اسامی متفاوتی ارائه داده‌اند که تشخیص نظر درست‌تر در بین آنها مشکل است. ظاهر آیه نشان می‌دهد که منظور از «النَّاس» تعداد یا جماعتی از مردم است که قصد ایجاد ترس و وحشت برای مسلمانان داشته‌اند. حال ممکن است در بین این جماعت اشخاص نام‌برده نیز حاضر بوده‌اند. پس در ظاهر به نظر نمی‌رسد منظور از آیه یک شخص خاص باشد و به هسته معنای اصلی نزدیک‌تر آن است که نظر برخی مفسران را در تفسیر این آیه ارجح بدانیم که «النَّاس» را جماعت مردم؛ اعم از منافقان، مشرکان و ... تفسیر کرده‌اند.^۶

درباره «ناس» در آیه «وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ»^۷ نیز اختلاف اقوال تفسیری دیده می‌شود. برخی آن را به مهاجران و انصار و برخی به عبدالله بن سلام (از اهل کتاب تازه

۱. مقاتل بن سلیمان، *الاشباه والنظائر*، ص ۶۰.

۲. بلکه به مردم، برای آنچه خدا از فضل خویش به آنان عطا کرده رشک می‌ورزند. (نساء / ۵۴)

۳. قرطبی، *الجامع لاحکام القرآن*، ج ۵، ص ۲۵۱؛ آلوسی، *روح المعانی*، ج ۳، ص ۵۵؛ طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۳، ص ۹۵؛ صادقی تهرانی، *الفرقان*، ج ۷، ص ۱۱۹.

۴. حکیم ترمذی، *تحصیل نظائر القرآن*، ص ۷۶.

۵. آل عمران / ۱۷۳.

۶. ابن کثیر، *تفسیر القرآن الکریم*، ج ۲، ص ۱۴۹؛ میبیدی، *کشف الاسرار*، ج ۲، ص ۳۵۰؛ طباطبائی، *المیزان*، ج ۴، ص ۶۴؛ صادقی تهرانی، *الفرقان*، ج ۶، ص ۹۲.

۷. بقره / ۱۳.

مسلمان شده) یا مؤمنان اهل کتاب تفسیر کرده‌اند.^۱ اگر قول دوم مد نظر باشد، ناس که معنای جماعت و جمع دارد در این آیه به معنای یک نفر به کار رفته است.

«لَخَلَقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»^۲ همه نویسندگان وجوه و نظائر، «ناس» اول در این آیه را «دَجَال» گفته‌اند؛ ولی ابن جوزی آن را «الرجال» آورده است که به نظر می‌رسد تصحیف در نسخه‌برداری رخ داده است؛ زیرا برخلاف همه کتاب‌های وجوه و نظائر آمده است.^۳

غالب مفسران در این مورد اتفاق نظر دارند و منظور از «الناس» را همان خلقت انسان گفته‌اند نه شخص خاصی مانند دَجَال.^۴ گفتنی است به ندرت برخی از مفسران، رأی تفسیری نویسندگان وجوه و نظائر را گزارش کرده‌اند و منظور از «ناس» را «دَجَال» دانسته‌اند؛ زیرا یهود افتخار می‌کرد به ظهور دَجَال در آخرالزمان که امور آب‌های جهان را در اختیار خواهد گرفت.^۵

با توجه به ظاهر آیات ذکر شده و تفاسیر مطرح شده، به نظر می‌رسد نظریاتی که واژه «الناس» را به بشر و مجموع انسان‌ها تفسیر کرده‌اند به سیاق آیه و معنای پیش‌نمونه نزدیک‌تر است. در بین اسم‌های خاصی که به عنوان وجوه واژه «الناس» ذکر شده، تنها نام مُحَمَّد ﷺ مورد اتفاق بیشتر مفسران بود و بقیه موارد همانطور که بررسی شد قاعده تخصیص از عام است که طبق برخی شأن نزول‌ها به افراد خاص بازگشت داده شده است.

(د) همه مردم به طور عام

در بیشتر آیات مراد خداوند از لفظ «الناس» همه مردم است؛ مانند آیات: «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا»^۶ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»^۷ «يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ»^۸ «قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ * مَلِكِ النَّاسِ * إِلَهِ النَّاسِ»^۹.

۱. خازن، *لیاب التأویل*، ج ۱، ص ۳۲۲.
۲. قطعاً آفرینش آسمان‌ها و زمین بزرگ‌تر از آفرینش مردم است، ولی بیشتر مردم نمی‌دانند. (غافر / ۵۷)
۳. مقاتل بن سلیمان، *الاشباه والنظائر*، ص ۶۱ و ۶۲؛ یحیی بن سلام، *التصاریف*، ص ۱۶۸؛ حکیم ترمذی، *تحصیل نظائر القرآن*، ص ۷۶؛ حیری، *وجوه القرآن*، ص ۵۵۲؛ دامغانی، *الوجوه والنظائر*، ص ۴۶۹؛ تفسیری، *وجوه قرآن*، ص ۲۸۴ - ۲۸۱؛ ابن جوزی، *نزهة الاعین*، ص ۶۰۵ - ۶۰۱.
۴. طوسی، *التبیان*، ج ۹، ص ۸۹؛ طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۸، ص ۸۲۳؛ زمخشری، *الکشاف*، ج ۴، ص ۱۷۴؛ طباطبایی، *المیزان*، ج ۱۷، ص ۳۴۲.
۵. رازی، *روض الجنان*، ج ۱۷، ص ۴۰؛ میبیدی، *کشف الاسرار*، ج ۸، ص ۴۸۴.
۶. و با مردم [به زبان] خوش سخن بگویند. (بقره / ۸۳)
۷. ای مردم، از پروردگارتان که شما را از «نفس واحدی» آفرید پروا نمایید. (نساء / ۱)
۸. روزی که مردم چون پروانه [های] پراکنده گردند. (قارعه / ۴)
۹. بگو: پناه می‌برم به پروردگار مردم، پادشاه مردم، معبود مردم. (ناس / ۳ - ۱)

مفسران نیز بر این نظرند که در آیات ذکرشده و بیشتر آیات قرآن، مراد از واژه الناس «جميع الناس» است.^۱ در اکثر مواردی که منظور آیات همه مردم است مفسر، واژه را توضیح و شرح نمی‌دهد؛ به این دلیل که معنا و مفهوم برای خواننده روشن است. این مطلب در ظاهر آیات فوق قابل تشخیص است.

سه. ارتباط وجوه واژه ناس با مفهوم پیش‌نمونه «كل ما يُؤنَّسُ به»

بارزترین مصداق مفهوم متمایز موجودات انس گرفتنی، بشر، آدمی و انسان است؛ زیرا ویژگی آدمی خو گرفتن و الفت و مهر یافتن است. گروهی از انسان‌های انس گرفته نیز «ناس» نامیده می‌شوند. از مصادیق این انس و دوستی که در بخش وجوه واژه «ناس» به آن اشاره شده است، گروهی هم‌فکر و هم‌عقیده شامل: پیامبران، مومنان، منافقان و ... است که از جهت یکسان بودن هدف و عقیده بین آنها و عقایدشان انس و دوستی برقرار است. همچنین از دیگر مصادیق انس، مجموعه افراد یک شهر و سرزمین است که از لحاظ حب به زادگاه و وطن، نوعی ارتباط و دوستی میان آنها برقرار است.

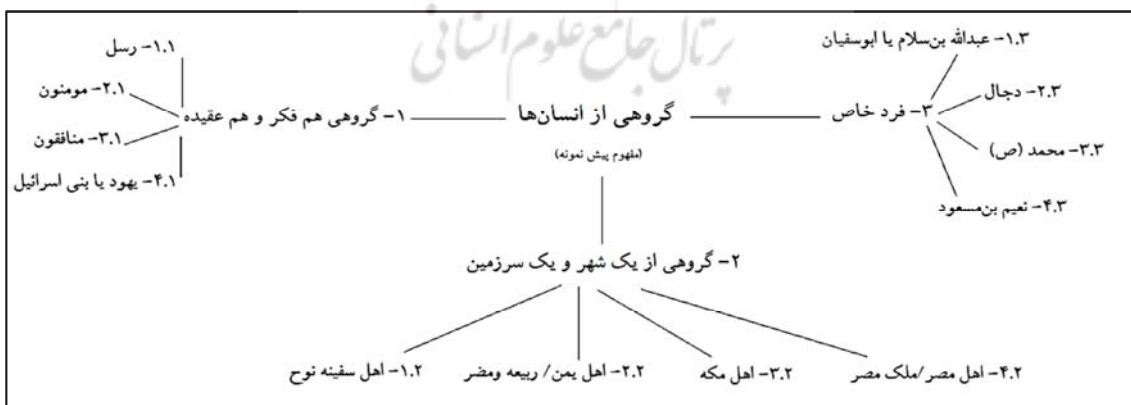
پیرامون وجوهی که اشاره به شخص خاص دارند؛ اختلاف‌نظرهای زیادی به چشم می‌خورد که با توجه به ظاهر آیات و تفاسیر مطرح‌شده، به نظر می‌رسد نظریاتی که واژه «الناس» را بشر و مجموع انسان‌ها تفسیر کرده‌اند به سیاق آیه و معنای پیش‌نمونه نزدیک‌تر است. در میان این اسامی، تنها نام محمد ﷺ مورد اتفاق بیشتر مفسران است که احتمالاً به این دلایل از وجوه واژه «ناس» به شمار آمده است:

(الف) پیامبر ﷺ برگزیده و کامل‌کننده دین سایر رسل است که با هم در هدف و عقیده مشترک‌اند.

(ب) به منظور انس مسلمانان به پیامبر ﷺ، می‌توان آن را با مفهوم پیش‌نمونه مرتبط دانست.

(ج) چون پیامبر به تنهایی خیر کثیر است، می‌تواند جای مفهوم مردم و جماعت در ناس را بگیرد.

در این شبکه معنایی مفهوم پیش‌نمونه که همان جماعت و گروهی از انسان‌هاست را می‌توان زیرمجموعه جماعت یا مفهوم عام «جميع الناس» برشمرد.

۱. سمرقندی، بحر العلوم، ج ۳، ص ۶۳۸؛ فیض کاشانی، الصافی، ج ۵، ص ۳۶۶؛ طباطبائی، المیزان، ج ۴، ص ۱۳۵؛ قرشی، احسن الحدیث، ج ۱، ص ۱۸۰.

نتیجه

واژه «ناس» در زمره واژگانی است که نویسندگان وجوه و نظائر به آن اشاره کرده‌اند و در مجموع نوزده وجه معنایی در آیات متفاوت و نظائر قرآنی برای آن ذکر کرده‌اند. لغت‌شناسان در تعیین ریشه اصلی این کلمه اختلاف دارند؛ اما معمولاً آن را مرتبط با کلمه انسان معنا می‌کنند و برگرفته از ریشه «انس» و جمع کلمه «انس» دانستند.

مقایسه ماده «انس» با دیگر لهجه‌ها و زبان‌های خانواده سامی نشان داد که کهن‌ترین معنای انس و ناس به مفهوم آدمی و عالم بشری در زبان عبری و آرامی باز می‌گردد و از آنجا به عربی و دیگر زبان‌های بین‌النهرین راه یافته است. سپس انس در زبان عربی زاد و ولد کرده است؛ بنابراین می‌توان آن را از نوع واژگان عربی‌شده مشتق به حساب آورد؛ از این‌رو معنای پیش‌نمونه و اصلی انس، در کتب لغت عربی انسان و آدمی است و به‌صورت کلی‌تر هر آنچه که بدان انس بگیرند.

افزون بر آن، هسته معنایی خو و انس گرفتن در سه شاخه شبکه معنایی و معانی زیرمجموعه آن غلبه و چیرگی دارند. یکی از شاخه‌ها و معانی متمایز انس با کمک معنای متضاد آن؛ یعنی وحشی و اهلی نبودن، تعریف و گسترش یافته است که از آن معنا نیز چندین کاربرد و معنای متمایز در زبان عربی و کتب لغت وجود دارد.

از سوی دیگر، پس از بررسی کاربردهای قرآنی دریافتیم میان مشتقات متمایز ریشه انس در قرآن کریم، واژه «ناس» بیشترین کاربرد را دارد و نیز حاوی ویژگی چندمعنایی است. بنابراین این مشتق از ماده «انس» در قرآن به‌صورت خاص در قرآن کریم بررسی شد که نوزده وجه معنایی متمایز برای «ناس» در کتاب‌های وجوه و نظائر یافت گردید.

با کمک ملاک‌های الگوی چندمعنایی قاعده‌مند دانسته شد معنای پیش‌نمونه قرآنی برای ناس، گروهی از انسان‌ها یا جماعت است که سه شاخه معنایی از آن گسترده شده است. گاهی گروهی هم‌فکر از انسان‌ها و گاه گروهی از انسان‌های یک شهر و سرزمین و گاه به‌صورت مقیدشده و خاص، یک فرد واحد از واژه «ناس» در قرآن ارائه شده است.

از این‌رو در این سیزده وجه می‌توان گفت هیچ تباین و تضاد معانی نیست و می‌توان «ناس» را با توجه به این سیزده وجه از واژگان چندمعنایی و حتی تک‌معنایی اما دارای وسعت معنایی دانست؛ زیرا معنای پیش‌نمونه یا همان هسته معنایی اصلی تغییر نکرده و فقط مصادیق مردم و جماعت انسانی با توجه به شرایط عصری تغییر داشته است. این مطلب در شبکه معنایی با کمک نظریه الگوی چندمعنایی تایلر و ایوانز به خوبی نمایش داده شده است.

از سوی دیگر در شش وجه باقیمانده، طبق برخی تفاسیر معنای فرد واحد از کلمه «ناس» اراده

شده است؛ مثلاً یک شخص مانند محمد ﷺ یا یک فرد از مردم مکه مثل نعیم بن مسعود اشجعی در برخی آراء تفسیری برای کلمه «ناس» ذکر شده‌اند. در وهله اول باید گفت معمولاً این‌گونه آراء تفسیری هم، مورد اتفاق همه مفسران نیست و در وهله دوم می‌توان آن را تخصیص از عام دانست. گرچه حکیم ترمذی در کتاب **تحصیل نظائر القرآن**، تحلیل دیگری دارد.

حکیم ترمذی از معدود نویسندگان وجوه و نظائر الفاظ قرآنی است که می‌کوشد معانی و وجوه متفاوت و متنوع را به یک کلمه واحد برگرداند؛ زیرا بسیار از شاخه‌های معنایی یک کلمه تنها در ظاهر اختلاف دارند.

حکیم ترمذی به طور کلی وجوه مختلف «ناس» در قرآن را فقط به چهار وجه بازمی‌گرداند که سه وجه شامل وجوهی می‌شود که ناس به فردی «واحد» اطلاق می‌شود و یک وجه دیگر که بیشتر آیات قرآن را پوشش می‌دهد، معنای «جماعت» دارد. به نظر می‌رسد تمام وجوه دیگری که نویسندگان وجوه و نظائر برای «ناس» برشمرده‌اند، از نگاه حکیم ترمذی، هنوز از دایره معنای جماعت و گروه انسان‌ها خارج نشده و جزو معانی متفاوت «ناس» در قرآن نیست و در حقیقت همان معنای اصلی را شامل می‌شود. او معتقد است در مواردی که از کلمه «ناس» در قرآن تنها یک فرد اراده شود، این‌گونه می‌توان تأویل کرد که به جهت این فرد دارای کثرت و حاوی معنای جماعت است؛ مثلاً «محمد» ﷺ کثرت خیر دارد، «دجال» کثرت شرّ و «ملک» و پادشاه مصر کثرت قدرت و ثروت دارد.

با توجه به مطالب یادشده، به نظر می‌رسد قطعاً «ناس» در نوزده وجه قرآنی گفته‌شده، از واژگان چندمعنایی است و لفظ مشترک نیست؛ زیرا بین همه معانی نوزده‌گانه، ارتباطی از جهت مفهوم نفرت انسانی برقرار است.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.

- آلوسی، محمود (۱۴۱۵ق). **روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم**. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- ابراهیم آنیس (۱۹۷۶م). **دلالة الألفاظ**. قاهرة: مكتبة الانجلو المصرية.
- رازی، ابوالفتوح حسین بن علی (۱۴۰۸ق). **روض الجنان و روح الجنان**. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- ابن جوزی، عبدالرحمن (۱۴۰۷ق). **نزهة الأعين النواظر فی علم الوجوه و النظائر**. بیروت: مؤسسة الرسالة.
- ابن عطیة، عبدالحق بن غالب (۱۴۱۲ق). **المحرر الوجیز فی تفسیر الكتاب العزیز**. بیروت: دارالکتب العلمیة.

- ابن کثیر، اسماعیل بن عمرو (۱۴۱۹ق). *تفسیر القرآن العظیم*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- أبوهلال عسکری، حسن بن عبدالله (۲۰۰۷م). *الوجوه والنظائر*. قاهره: مکتبه الثقافه الدینیه.
- ازهری، محمد بن احمد (۱۴۲۱ق). *تهذیب اللغة*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- افراشی، آریتا و سید سجاد صامت جوکندان (۱۳۹۳ش). چندمعنایی نظام‌مند با رویکردی شناختی، تحلیل چندمعنایی فعلِ حسی «شنیدن» در زبان فارسی. *ادب پژوهی*. ۸ (۴). ۶۰ - ۲۹.
- بامشادی، پارسا و جواد بامشادی و شادی انصاریان (۱۳۹۵ش). بررسی معنایی سه حرف اضافه ta, wael و æra در کردی گورانی از دیدگاه شناختی. *جستارهای زبانی*. ۷ (۳). ۸۰ - ۵۹.
- بخشی، حمید (۱۳۹۸ش). تحلیل چندمعنایی فعل «افتادن» در زبان فارسی (رویکرد معناشناسی شناختی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنمایی سید محمد رضی‌نژاد، دانشگاه محقق اردبیلی.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۴۱۸ق). *أنوار التنزیل وأسرار التأویل*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- تفلیسی، حبیب بن ابراهیم (۱۳۶۰ش). *وجوه قرآن*. تهران: بنیاد قرآن.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۹۹۰م). *الصاحح*. بیروت: دار العلم للملایین.
- زبیدی، محمد بن محمد (۱۹۹۴م). *تاج العروس من جواهر القاموس*. بیروت: دارالفکر.
- حکیم ترمذی (۱۹۶۹م). *تحصیل نظائر القرآن*. بی‌جا. بی‌نا.
- حیری نیشابوری، اسماعیل بن احمد (۱۴۳۲ق). *وجوه القرآن*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- خازن، علاءالدین علی بن محمد (۱۴۱۵ق). *لباب التأویل فی معانی التنزیل*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- خانزاده، معصومه و حسین رضویان (۱۳۹۳ش). چندمعنایی حرف اضافه «به» در زبان فارسی با رویکرد معناشناسی شناختی. *مطالعات زبان و گویش‌های غرب ایران*. ۲ (۳). ۷۹ - ۵۷.
- دامغانی، حسین بن محمد (۱۹۸۳م). *الوجوه والنظائر فی القرآن الکریم أو قاموس القرآن*. بیروت: دارالعلم للملایین.
- دانشور کشکولی، مرجان و محمد عموزاده و حدائق رضایی (۱۳۹۵ش). ابعاد معنایی مکان واژه «زیر» بر اساس مدل چندمعنایی قاعده‌مند. *جسارت‌های زبانی*. ۷ (۳). ۴۴۳ - ۴۱۵.
- دهقان، مسعود و بهناز افشاری (۱۳۹۷ش). بررسی کاربردی - معنایی æra در کردی از دیدگاه شناختی. *زبان و زبان‌شناسی*. ۱۴ (۱). ۱۶۵ - ۱۴۷.
- راسخ‌مهند، محمد (۱۳۸۲ش). *درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی: نظریه‌ها و مفاهیم*. تهران: سمت.

- زبیدی (۱۹۹۴م). *تاج العروس*. بیروت: دارالفکر.
- زمخشری، محمود (۱۴۰۷ق). *الکشاف عن الحقائق غوامض التنزیل*. بیروت: دار الکتاب العربی.
- سمرقندی، محمد بن احمد (بی تا). *بحر العلوم*. بی جا.
- سیوطی، جلال الدین (۱۴۲۱ق). *الایقان فی علوم القرآن*. بیروت: دار الکتاب العربی.
- شریفی، لیلا (۱۳۸۸ش). رویکردی شناختی به یک فعل چند معنای فارسی. *تازه‌های علوم شناختی*. ۱۱(۳). ۱-۱۱.
- صادقی تهرانی، محمد (۱۳۶۵ش). *الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن*. قم: فرهنگ اسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش). *مجمع البیان لعلوم القرآن*. تهران: ناصر خسرو.
- طوسی، محمد بن حسن (بی تا). *التبیین فی تفسیر القرآن*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- عبدالباقی، محمد فواد (۱۳۸۹ش). *المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم*. قم: ژکان.
- عبدالعال، سالم مکرم (۱۴۱۷ق). *المشترک اللفظی فی الحقل القرآنی*. بیروت: مؤسسة الرسالة.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (بی تا). *کتاب العین*. بیروت: دار و مكتبة الهلال.
- فیض کاشانی، محمدحسین (۱۴۱۵ق). *الصادق*. تهران: الصدر.
- فولادوند محمد مهدی (۱۴۱۵ق). *ترجمه قرآن کریم*. تهران: دار القرآن الکریم.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۷ش). *احسن الحدیث*. تهران: بنیاد بعثت.
- قرطبی، محمد بن احمد (۱۳۶۴ش). *الجامع لأحكام القرآن*. تهران: ناصر خسرو.
- کمال الدین، حازم علی (۲۰۰۸م). *معجم مفردات المشترک السامی فی اللغة العربیه*. قاهره: مکتبه الادب.
- گندمکار، راحله (۱۳۹۲ش). معرفی و نقد ویویان ایوانز، واژه‌ها چگونه معنا می‌دهند: مفاهیم واژگانی، الگوهای شناختی و ساختار معنی. *پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*. ۳(۴). ۱۸۹-۱۹۵.
- مشکور، محمدجواد (۱۳۵۷ش). *فرهنگ تطبیقی عربی با زبان‌های سامی و ایرانی*. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- مشکین‌فام، بتول و اعظم دهقانی (۱۳۹۷ش). بررسی شناختی شبکه معنایی حرف «ثم» در قرآن کریم. *پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن*. ۷(۳). ۱۶-۱.
- مقاتل بن سلیمان (۲۰۰۶م). *الوجوه والنظائر فی القرآن العظیم*. دبی: مرکز جمعة الماجد للثقافة و التراث.
- مکی بن‌أبی طالب، أبو محمد (۲۰۰۸م). *الهدایة إلى بلوغ النهایة فی علم معانی القرآن و تفسیره و*

أحكامه، و جمل من فنون علومه. القاهرة: جامعة الشارقة.

- المنجد، محمد نورالدين (١٩٩٩م). الاشتراك اللفظي في القرآن الكريم بين النظرية و التطبيق. دمشق: دارالفكر.
- ميبدي، احمد بن ابى اسعد (١٣٧١ش). كشف الأسرار و عدة الأبرار. تهران: امير كبير.
- نیلی پور، مریم و علیرضا قائمی نیا و شعبان نصرتی (١٣٩٥ش). کاربست نظریه پیش نمونه و شبکه شعاعی در معناشناسی شناختی تقوا در قرآن. ذهن. ١٧ (٢). ١١٨ - ٩٣.
- يحيى بن سلام (١٩٧٩م). التصارييف لتفسير القرآن مما اشتبهت أسمائه و تصرفت معانيه. تونس: الشركة التونسية للتوزيع.
- Evans, v., & Green, m. (2006). *Cognitive linguistics: an introduction*. Edinburgh: Edinburgh university press.
- Evans, Vyvyan & Tyler Andrea (2005). Applying Cognitive Linguistics to Pedagogical Grammar: *The English Prepositions of Verticality*. Revista Brasileira de Linguística Aplicada, Volume: 5, Issue: 2.
- Tyler, Andrea & Vyvyan Evans (2003). Reconsidering Prepositional Polysemy Network: The Case of Over. In : B. Nerlich, Z. Todd, V. Herman & D. D. Clark (Eds.), *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*, (pp.95-159). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sameerah T. Saeed (2018). *The Polysemy of Khilāl: A Cognitive Approach*. International Journal of English Linguistics; Vol. 8, No. 3. Canadian Center of Science and Education.